समुदायद्वारा व्यवस्थापन गरिएका विद्यालयको आर्थिक स्रोत व्यवस्थापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय, शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) द्वितीय वर्षको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्ने प्रयोजनको लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता

गुनाखर गैरे

त्रि.वि.दर्ता.नं.२६११०-८९

परीक्षा रोल.नं .२४०००१६

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, सप्त गण्डकी वहुमुखी क्याम्पस

शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

भरतपुर, चितवन

फाल्गुण २०६७

सिफारिस–पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत सप्त गण्डकी बहुमुखी क्याम्पस भरतपुरको शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभागको स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षका विद्यार्थी गुनाखर गैरेले समुदायद्वारा व्यवस्थापन गरिएका विद्यालयको आर्थिक स्रोत व्यवस्थापन शीर्षक शोषपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । उहाँले बढो मिहिनेतसाथ तयार पार्नुभएको यस शोधकार्यबाट म पूर्णतः सन्तुष्ट छु र शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कन लागि सिफारिस गर्दछु ।

....

स. प्रा. जय कृष्ण शर्मा
शोध-निर्देशक
शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभाग
सप्तगण्डकी बहुमखी क्याम्पस
भरतपुर चितवन

मिति २०६७।११।०२

स्वीकृति- पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय,शिक्षाशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत सप्त गण्डकी बहुमुखी क्याम्पस शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभागको स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षका विद्यार्थी गुनाखर गैरले **समुदायद्वारा व्यवस्थापन गरिएका विद्यालयको आर्थिक स्रोत व्यवस्थापन** शीर्षकको शोधपत्र मूल्याङ्कन गर्दा शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विषयको स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) का निम्ति उपयुक्त भएकोले स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

१) उप.प्रा. कुवेर नाथ शर्मा ....
(संयोजक)

२) स.प्रा. जय कृष्ण शर्मा ....
(शोध-निर्देशक)

३) ....
(बाह्य सुपरिवेक्षक)

मिति :- २०६७/८/१०

कृतज्ञता

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्व विद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय, शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्न तयार गरिएको हो । यस शोधपत्रमा समुदायद्वारा व्यवस्थापन गरिएका विद्यालयको आर्थिक स्रोत व्यवस्थापनको विविध पक्षको चर्चा गरिएको छ ।

शोधकार्यका सन्दर्भमा समयसमयमा अमूल्य सहयोग तथा सुझाव,सल्लाह प्रदान गर्नुहुने विभागीय प्रमुख उप.प्रा.कुवेर नाथ शर्मा प्रति आभार व्यक्त गर्दछु । शोधकार्यलाई सफल बनाउनका लागि आवश्यक सल्लाह, सुझाव, सुझाव, निर्देशक तथा मार्गदर्शन गर्नु हुने स-प्राध्यापक जय कृष्ण शर्मा प्रति हृदयदेखि नै हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

शोधकार्यका शिलशिलामा आवश्यक तथ्यांकहरु सूचनाहरु उपलब्ध गराई सहयोग गर्नु हुने सम्बन्धित विद्यालयका प्रधानाध्यापक, शिक्षक शिक्षिकाहरु, विद्यालय व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारी ज्यूहरुप्रति आभार व्यक्त गर्दै उहाँहरुको अमूल्य सहयोगका लागि धन्यबाद दिन्छु । शोधकार्यका लागि आवश्यक सहयोग गरिदिने सहकर्मी विश्व बन्धु धिमिरे र आई.बी.एम्. कम्प्युटर प्रति पनि हार्दिक धन्यवाद दिन्छु । यसका साथै मेरो अध्ययनलाई यहाँसम्म पुऱ्याउनका लागि आवश्यक वातावरण तयार गरी सधै प्रेरणा गर्नु हुने पूजनीय बुवा कुल प्रसाद गैरे तथा आमा टीकादेबी गैरे प्रति आजीवन ऋणी छु ।

गुनाखर गैरे

शोधसार

प्रस्तुत शोध अध्ययन समुदायद्धारा व्यवस्थापन गरिएका प्राथमिक विद्यालयको आर्थिक स्रोत व्यवस्थापनको अवस्था विश्लेषण गर्न यो अध्ययनको मुख्य उद्देश्य हो । यस अध्ययनको मूल उद्देश्य समुदायद्धारा व्यवस्थापन गरिएका प्राथमिक विद्यालयको आर्थिक स्रोत व्यवस्थापनको अवस्था पत्ता लगाउनु, आर्थिक स्रोत व्यवस्थापनमा देखा परेका समस्या पहिचान गर्ने र आर्थिक स्रोत व्यवस्थापनमा देखा परेका समस्या निराकरणका उपायहरु सुझाउने रहेका छन्. ।

यो अध्ययन कार्य सम्पन्न गर्ने सिलसिलामा तथ्याङ्क संकलनका लागि अन्तवार्ता निर्देशिका, लक्षित समुह छलफल निर्देशिका र विद्यालय सर्वेक्षण फारमको निर्माण एवं प्रयोग गरी तथ्याङ्क संकलन कार्य सम्पन्न गरिएको थियो । यस अध्ययनको लागि गुणात्मक र परिमाणात्मक दुवै विधिको प्रयोग गरिएको थियो । यसै गरी नमुना छनौटको लागि उद्देश्यमुलक नमुना छनौट विधिको प्रयोग गरी तीन वटा विद्यालयलाई नमुना छनौट गरिएको थियो ।

यसमा विद्यालयका प्रधानाध्यापक, शिक्षक, विद्यालय व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारी, शिक्षक आभिभावक संघका पदाधिकारी र अभिभावकलाई प्रतिनिधिमुलक नमुनाको रुपमा लिएर प्राथमिक तथ्याङ्कको संकलन गरिएको थियो । संकलित तथ्याङ्कको वैधता र विश्वशनीयता कायम राख्न समुहगत छलफल, अन्तरवार्ता र विद्यालय सर्वेक्षण फारमको माध्यमबाट एक अर्कासँग त्रिकोणात्मक सम्बन्ध कायम गरी तथ्याङ्क विश्लेषण गरिएको थियो ।

यस शोध पत्रमा फ्रेडरिक टेलरले प्रतिपादन गरेको वैज्ञानिक व्यवस्थापनको सिद्धान्त र प्रोफेसर जर्ज इल्टन मायोको सिद्धान्तलाई सैद्धान्तिक खाकाको रुपमा लिएर विद्यालयको आर्थिक स्रोत व्यवस्थापनलाई नियाल्ने प्रयत्न गरिएको छ । अध्ययन क्षेत्रमा समुदायद्धारा व्यवस्थापन गरिएका प्राथमिक विद्यालयको आर्थिक स्रोत व्यवस्थापनको अवस्था विश्लेषण गर्दा आम्दानीको मुख्य स्रोतको रुपमा सरकारी अनुदान रहेको पाईयो भने अधिकांश रकम तलव भत्तामा र प्रशासनिक कार्यमा खर्च हुने गरेको पाइयो । विद्यायलको आर्थिक स्रोत व्यवस्थापनका समस्याहरुमा अभिभावकको कमजोर आर्थिक अवस्था, उपलब्ध स्रोतको अधिकांश रकम तलव भत्तामा खर्च

गर्नु पर्ने वाध्यता, स्थानीय संघ संस्थाबाट पर्याप्त सहयोग नहुनु, समुदायमा शशक्तिकरण कार्यक्रमको अभाव, व्यवस्थापकीय सीपको अभाव, सम्बन्धित निकायबाट परामर्शको अभाव, राजनीतिक खिचातानी रहेका छन् ।

समुदायमा आयवृद्धिका कार्यक्रम संचालन गर्ने, मितव्ययी योजना तथा कार्यक्रम बनाउने, समुदाय परिचालन र जनचेतनामुलक कार्यक्रम संचालन गर्ने र नीतिगत रुपमा स्थानीय निकाय जस्तै जि.वि.., गा.वि.स. हरुले आफ्नो आम्दानीको केही प्रतिशत रकम शिक्षामा लगाउनु पर्ने तथा कानुनी रुपमा प्रति विद्यार्थी लागतको (PCF) आधारमा अनुदान दिने प्रावधानलाई कडाइका रुपमा लागु गर्नुपर्ने यस अध्ययनका प्रमुख सुझावहरु रहेका छन् ।

विषय-सूची

सिफारिस- पत्र	I
स्वीकृती- पत्र	II
कृतज्ञता	III
शोधसार	IV
विषयसूची	VI
शव्दहरुको संक्षिप्त रुप	IX

परिच्छेद एकः परिचय

१.१	अध्ययनको पृष्ठभूमी	१
१.२	समस्याको कथन	४
१.३	अध्ययनको औचित्य	५
१.४	अध्ययनको उद्देश्य	७
१.५	अनुसन्धानात्मक प्रश्न	७
१.६	अध्ययनको परिसिमा	७
१.७	शब्दावलीको परिभाषा	८

परिच्छेद दुईः सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक खाका

२.१	सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	९
२.२	अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका	१५
२.३	शैक्षिक उपादेयता	

परिच्छेद तीनः अध्ययन विधि

३.१ अनुसन्धानात्मक ढाँचा १८

३.२ अध्ययनको जनसंख्या र नमुना छनौट १८

३.३ अध्ययनका साधनहरु १९

३.४ तथ्याङ्कको स्रोत र प्रकृति २२

३.५ तथ्याङ्क सकंलन प्रक्रिया २२

३.६ तथ्याङ्कको विश्लेषण प्रक्रिया २३

३.७ अध्ययनका साधनको वैधता र विश्वशनियता २३

परिच्छेद चारः तथ्याङ्कको व्याख्या तथा विश्लेषण

४.१ समुदायद्धारा व्यवस्थापन गरिएका विद्यालयको आर्थिक स्रोत व्यवस्थापनको अवस्था २४

४.१.१ आर्थिक स्रोत संकलन २४

४.१.२ आर्थिक स्रोतको उपयोग २८

४.१.३ विद्यालयको आर्थिकयोजना तथा बजेट व्यवस्थाको अवस्था ३१

४.१.४ विद्यालयको लेखा प्रणाली र आर्थिक लेखा परीक्षण ३२

४.२ सामुदायिक विद्यालयको स्रोत व्यवस्थापनमा देखा परेका समस्याहरु ३४

४.२.१ अभिभावकहरुको आर्थिक अवस्था ३४

४.२.२ समुदायमा सशक्तिकरण कार्यक्रमको अभाव ३५

४.२.३ उपलब्ध स्रोतको अधिकांश रकम प्रशासनिक खर्चको अधिकता ३५

४.२.४ स्थानीय निकायको न्यून सहयोग ३६

४.२.५ व्यवस्थापकिय सीप अभाव ३७

४.२.६ राजनीतिक खिचातानी ३७

४.२.७ सम्बन्धित निकायबाट परामर्शको अभाव ३८

४.३ आर्थिक व्यवस्थापनमा देखा परेका समस्या समाधानका उपायहरु ३८

परिच्छेद-पाँचः प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझावहरु ४१-४६

५.१ प्राप्ति ४१

५.२ निष्कर्ष ४३

५.३ सुझावहरु ४४

५.३.१ नीतिगत तह ४४

५.३.२ अभ्यास तह ४५

५.३.३ अनुसन्धान तह ४६

सन्दर्भ सामग्री

अनुसूचीहरु

शब्दावलीहरुको संक्षिप्त रुप

गा. वि. स.	-	गाउँ विकास समिति
जि. वि. स.	-	जिल्ला विकास समिति
नि. मा. वि.	-	निम्न माध्यमिक विद्यालय
प्र. अ.	-	प्रधानाध्यापक
प्रा. वि.	-	प्राथमिक विद्यालय
वि. नि.	-	विद्यालय निरिक्षक
वि. व्य. स.	-	विद्यालय व्यवस्थापन समिति
CERID	-	Research Center for Educational Innovation and Development
CMS	-	Community Managed School
DOE	-	Department Of Education
INGO	-	International Non-governmental Organization
NGO	-	Non-governmental Organization
PCF	-	Per Capital Funding
PPCC	-	Partnership for Protecting Children in Armed Conflict
TRSE	-	Technical Review of School Education
TRSE	-	Technical Review of School in Education
UNESCO	-	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization